

SZVETELSZKY ZSUZSANNA

*„A gyermek szeme a jövő tükre.
Saj annak, aki elhomályosítja...”*

Aki elhomályosítja: a felnőtt ember, és társadalmának intézményei. Ahonnan tiszta fény ragyoghat a tágra nyílt pupillákba: a költészet és a mese, vagy mindkettő forrása: a természet – emberi vagy azon túlmutató, ez most mindegy. Az idézet-címet is költőtől kölcsönöztem, Juhász Gyulától, mert nincs az a környezetvédelmi vagy ökológiai gondolat, amely pontosabban – és időtállóbban – fejezné ki felelősségünket. Mert, ahogy egy másik költő, Friedrich Schiller mondja: *„A természet csak homlokába tett / Látó szemet, hátát, a védtelent, / Csupán a jámbor hűség védi meg.”*

A XXI. század gyermekei már óvodáskorukban szembesülnek azzal – hírekből, beszélgetésekből, személyes tapasztalatokból –, hogy a környezettel valami nincs rendben, hogy gondok vannak, egyre több és egyre nagyobbak. Klímaváltozás, jelentse ez bármit, itt-ott kihal egy-egy faj, délelőtt tíz és délután négy között maradjunk árnyékban, a folyóban való fürdést kerüljük. Szüleiktől vagy más felnőttektől, de hallják ezt a rádióból, a tévéből is (a XXI. század gyermekei sokat tévéznek). Ha szerencsénk van, előbb-utóbb találkozunk a kis herceg meséjével, de ki tudja, értik-e, mit jelent a mondat: „Miután reggel gondosan rendbe szedte magát az ember, gondosan rendbe kell szednie a bolygóját is.”

Egyébként mit is jelent? Számomra valami olyasmit, amit távoli bennszülöttek úgy fogalmaznak meg: legyen a legapróbb cselekedetünk is olyan, hogy szüleink szüleinek a szüleire, és gyermekeink gyermekeinek a gyermekeire gondolva se kelljen szégyenkezniük, sőt, ebben az időtávlatban lehessünk büszkék tetteinkre. Az eredeti persze rövidebb és frapánsabb – kerestem is, sajnos sikertelenül, de felbukkant helyette a szlogenné vált indián mondás: „Ha majd kivágtad az utolsó fát, megmérgez-

*...ennyit még
egy négyéves gyerek
is megért...*

ted az utolsó folyót, és kifogtad az utolsó halat, rádöbbsz, hogy a pénz nem ehető.”

Ennyit még egy négyéves gyerek is megért. Akkor is, ha soha nem halászott, ha nem látott erdőt, ha nem lépett folyóba. Ezért kezdik el egyébként a környezeti nevelést már az óvodás korban (elkötelezett szülők még korábban is, otthon): a szokások már ilyenkor kialakulnak, a korai életszakaszban szerzett tapasztalatok, élmények meghatározóak a személyiség fejlődésének egész folyamatában. Sok minden eldől ilyenkor abból, milyen lesz a leendő felnőtt gondolkodása, viselkedése, életmódja – a természeti

környezethez fűződően is. Ezért meghatározó jelentőségű, hogy legyen elég alkalom pozitív attitűdöket ébreszteni, kialakítani az élővilág, a természeti környezet megőrzése és fenntartása érdekében.

A környezeti nevelés valójában egy komplex folyamat, amely végső soron ellátja a gyerekeket olyan eszközökkel, amire szükségük van a környezet – és a hozzá kapcsolódó gondok – adekvát megértéséhez és feldolgozásához, értsd: tíz-húsz év múlva akár a gondok megoldásához is.

Igen ám, de tankönyv szerint kéne ehhez rét meg szántó, lóp meg dűlő, pipité meg cinege – azt meg honnan vegyünk, amikor a lakosság több mint hatvan százaléka városban él (és aki nem, az se a mezőn barangol, sajnos már óvodásként is csak ritkán...)? Mert ugyebár, tankönyv szerint a környezeti nevelés terepének a természetnek kellene lennie. Elvégre a közvetlen tapasztalatszerzés mélyebb benyomást hagy maga után, mint képeskönyvekben látott növény- vagy állatábrázolások.

Mindez rendjén is van, három gyermekemet fővárosi-belvárosi szülőként magam is oly gyakran csábítom ki a zöldbe, amennyire csak lehet, már csak azért is, mert Konrad Lorenz egyik emlékezetes tanítása szerint a természet vizuális befogadása a legfontosabb esztétikai élmények egyike a gyermek számára. Ahelyett, hogy megtanítanánk a kicsiknek a virágok latin nevét, a madarak költözési naptárát, egyszerűen csak hagyni kell, hadd bámulja a felhők és a lombok táncát – mindazt, ami a szeme elé tárul.

Csak hogy a környezeti nevelés feladata jóval több annál, mint hogy a gyermek minél mélyebben élje meg a természet szépségét és sokféleségét. Ugyanis, ahogyan Prótagorasz velősen összegezte annak idején, az ember nem csak azért felelős, amit tesz, hanem azért is, amit nem tesz meg. Szükség lenne egy olyan elkötelezettség kialakítására is, amely az idézett benn-

*...hogyan
sirat el egy
halott diófát...*

szülött-indián mondásokból fakad, egy olyan, generációkon átívelő felelősségtudatra, ami cselekvéshez is vezet: mert nemcsak racionális magyarázatokhoz, hanem érzelmi élményekhez is kötődik. Eötvös József is azok közé tartozott, aki lényeges dolgokat tudott az oktatásról, okkal írta azt is, hogy „Az ész az embernek nem azért adatott, hogy a természet felett uralkodjék, hanem, hogy azt követni s annak engedelmeskedni tanuljon.”

Ha a gyermek alig vagy csak közvetve tapasztal érzelmi viszonyulást a természeti jelenségekhez képest, akkor maga is csak racionálisan fogja elhelyezni magát a saját világképében a környezettel kapcsolatban. Aki látta már, hogy egy földműves hogyan sirat el egy halott diófát (a kilencvenes években a saját szememmel láttam ilyet), az megérti, hogy banális, vagy romantikus-nosztalgikus érzelmek, szentimentalizmus helyett annak a mélyebb érintettségnek a kialakítását hiányolom, aminek a fejlődésére azonban szerencsére vannak eszközeink, készen, évezredek óta.

Nevezetesen a mesék.

Vannak jobb és rosszabb minőségű műmesék, melyek napjainkban születtek azzal a céllal, hogy felhívják gyermekeink figyelmét az ökológiai változások baljós következményeire. Kedves, sőt fontos történetek ezek, de könnyen belátható, hogy más erők munkálkodnak bennük – és révükön a gyermeki lélekben – mint a népmesékben, az évezredekben át desztillált archetípusok megnyilvánulásával.

A mese – amit annak idején a gyermeknek és a felnőttnek egyaránt meséltek – összetevői révén határtalanra tágítja a képzeletvilágot. Szép az is, ha a természetről mesélünk a gyermeknek, de ha egy olyan mesét hall, amiben a természet (valamely alkotóeleme) a főszereplő, tomboló haragját hullamáival is megmutatva, vagy áldó karokkal ölel oltalmazó renetegként, egészen más tudati síkokon azonosul az abban közvetített értékekkel. Ha megindul az erdő, ha megnyílik a hegy, ha kettévál a tenger és összesereglenek az ég minden madarai, az más szinteken indítja el a fantáziát, mintha csak szeretnivaló háttérként szolgálnak egy kedves történethez. Minél régebbi egy mese, annál nagyobbak benne a távlatok.

Alaphelyzet a mesékben, hogy megbomlik az egyensúly. A hősök a problémából kivezető utat mutatják meg – kész receptek helyett olyan mintákat sűrítene, melyek értelmezése és beépítése a személyiség fejlődéséhez és épüléséhez is hozzájárul. A hős elutasítja a vészhelyzetet, elindul, és tudomásul veszi a változást, sőt erre építi további életét: ám egy másik, feltétlen magasabb fejlődési fokon.

A kisgyermekkor környezeti nevelés tehát más, mint a természetközpon-tú nevelés, részben a didaktikai különbségek miatt, részben mert ez előbbi helyszíne az érintetlen természet túl más helyzet is lehet. A modern, környezeti nevelés céljából létrehozott műmese remek alkotás lehet az ismeret-szerzés célját tekintve, ám a klasszikus mesének nem ez a feladata.

Bruno Bettelheim szerint „...*ha nem akarjuk magunkat kiszolgáltatni az élet szeszélyeinek, ki kell fejlesztenünk belső erőforrásainkat; érzelmeinknek, képzeletünknek és intellektusunknak támogatniuk és gazdagítaniuk kell egymást. Értelmünk fejlesztéséhez pozitív érzéseinkből meríthetünk erőt, az előtünk álló elkerülhetetlen viszontagságok során pedig csak a jövőbe vetett hitünkre támaszkodhatunk.*” Bettelheim a meséket a legfőbb lételméleti kérdésekkel szembeesítő tudatkivetüléseknek és tudattükröződéseknek tartja: a legalkalmasabbnak arra, hogy segítsenek, támogassanak bennünket az élet értelmének, céljának felismeréséhez vezető úton.

*...a nyolcéves
és a nyolcvanéves is
„fog” valamit
az élet értelméből...*

Ami természetesen lassan, nagyon lassan következik be, és kevésbé függ attól, hogy hány éves, aki az úton jár. Tartós és állandó fejlődés – mondjuk ki: tanulás és munka – eredménye a szellemi-lelki érettség, ami az előrehaladás feltétele. A nyolcéves és a nyolcvanéves is „fog” valamit az élet értelméből, ám tudatosságának szintjétől és az említett lelki, szellemi érettségtől függ, hogy mikor, mennyit és hogyan. Az érzelem, az intellektus és a képzelet azok a belső erőforrások, melyek egymást támogatják ennek a folyamatnak az eredményességében. Hangsúlyozzuk: ismeretszerzés helyett, illetve azon túl elsősorban a

személyiség fejlesztéséről van szó.

Boldizsár Ildikó így ír a meséről: „*Azt a határvonalat kerestem, amelyen át lépve megszűnhetnek létem korlátai, s én azzá válhatok, akivé akarok. Ennek technikáját kutatva a mesék is kínáltak néhány lehetségesnek látszó megoldást.*”

Az egzisztenciális dilemmákat úgy egyszerűsítik és tömörítik a mesék, hogy a gyermek a probléma velejével találkozik. A mese megmutatja a konfliktus magját, miközben nemcsak az alapvető emberi létfeltételekkel szembeesíti a gyermeket, hanem azzal is, hogy ezek a gondok és konfliktusok hozzátartoznak az életünkhöz, és ahelyett, hogy elfutnánk előlük, érdemes a megoldást keresni, mert létezik megoldás.

Igen ám, de mi a helyzet a globális dilemmákkal? A közvetett, metaszintű problémák, a társadalom és környezet huszonegyedik századi gondjai hogyan mutatkoznak meg a mesékben, ki a hős és hogyan győzedelmeskedik? Két olyan szempontnak kell megfelelnie a mese tartalmának, ami nélkül nehéz azonosulni az ökológiai kérdésvetések súlyával: ez a két szempont pedig az integráció és a komplexitás. Mindkettőre szükség van ahhoz, hogy a környezettel kapcsolatos alapvető értékviszonyok szervesen

épüljenek be a gyermek értékrendjébe. Ennek a folyamatnak alapfeltétele az érzelmi kötődés, vagyis annak az átélése, ahogyan a természeti népek narratívái mutatják be a természethez fűződő viszonyt. A természeti jelenségek megszemélyesítése támogatja ezt a folyamatot – magyar népmesék között is találunk erre példát, de a világ népmesekincse igen gazdag ebben a „fordulatban” –, miként a mese általában lehetőséget nyújt szimbólumaival a tudati feszültségek levezetésére. A folyamat kulcsszavai: kölcsönös megértés és szemléleti egység. Erre nemcsak azért van szükség, hogy kiegyensúlyozott felnőtté váljunk, hanem hogy önfelelt hedonizmus helyett felelős részvétellel tudjunk jelen lenni a bolygón, ha kell, hát itt-ott gondosan rendbe szedve azt.

A rémisztgetés kevésbé bevált eszköze ennek: mégis, sok esetről hallani (olvasni is lehet efféle állásfoglalásokat), ahogy nevelők komor arcúan ecsetelik a rájuk bízott gyermekeknek a közeli ökológiai katasztrófát. Haragoszöld pánik helyett a gyermekek célzott, szofisztikált megszólítására és bevonására van szükség: ők pontosan érzik azt, amit Albert Schweitzer úgy fogalmazott, hogy „A jövő nem fogja jóvátenni, amit te a jelenben elmulasztasz.”

Márpedig a felnőtt feladata (azon túl, hogy önmagát is nevelje, a legjobb tudása szerint), hogy támogassa a gyermeket abban, hogy pozitív hatásokból pozitív jövőképet építhessen. Ha hiányzik a pozitívum, és valamely kérdésben túl sok negatív hatás éri, a gyermek könnyen megriadhat – akár a felnőtté válástól is.

Az óvodás- és a kisiskolás gyermek lelkét és érzelmeit a mesével tudjuk legjobban megérinteni – ez a környezetvédelem esetében is igaz. Miért van erre szükség? Az emberiség tevékenységének globális hatásai *„összességükben a természeti környezet globális megváltozását eredményezték, és várhatóan további, még nagyobb mértékű változást okoznak. Mára a globális változás (global change) önálló kutatási területté vált. Ennek keretében egyrészt a változás mértékét és okait kutatják, másrészt a változás különböző részjelenségei közötti összefüggéseket, valamint az emberiség boldogulására nézve kedvezően változások mérséklésének lehetőségeit.”* (Kertész Miklós)

Túlzás lenne ökológiai válaszokat keresni a mesékben? Mégis, hogyan jelenhetnek meg az egyed feletti szerveződési szinteken megjelenő mintázatok és mechanizmusok, a szupraindividuális problematika a mesékben? Ugyanúgy, mint bármi más: szimbólumok, metaforák, megszemé-

*...a gyermek
könnyen megriadhat –
akár a felnőtté
válástól is...*

lyesítések segítségével. Ha a természeti jelenségekhez, folyamatokhoz fűződő viszonyunkat a mesék segítségével antropomorfizáljuk, ezzel közelebb hozzuk őket, személyes terünkbe vonjuk, még akkor is, ha városlakóként távol élünk ezeknek a jelenségeknek a nagy részétől.

Az ökológiai szemlélet nehezen megmutatható életstratégia. A kicsik figyelmét a szórakoztató és érdekes történetek kötik le a legjobban, de csak azok a történetek gazdagítják az életüket, melyek képzeletüket szárnyalni engedik, intellektusukat fejlesztik, érzelmeiket az összhang irányába mozdítják, úgy mutatják meg a nehézségeket és a félelmeket, hogy közben meg is békítik ezekkel, miként vágyaikkal, amelyek válaszolnak személyiségének megnyilvánulására. Az ökológiai katasztrófával való példalózás más eredményt hoz, mint amit elérni szeretnénk. Az embert a büntetés, vagy a tőle való félelem helyett az riasztja el a büntől, ha meggyőződik arról, hogy nem éri meg.

„A mesék azért is maradhattak fenn évszázadokon át, mert az általuk megszerzhető tudást a közösség tagjai közvetlenül vissza is igazolhatták, vagyis az adott állítások közvetlen tapasztalatként váltak hasznosítható tudássá. A szóbeli áthagyományozásban csak az a tudás maradhatott fent, amit a befogadók értettek és megéltek, vagy megélési lehetőségként kezeltek. A mesemondó és a hallgatóság közötti közvetlen dialógus, valamint a mesét éltető rítusok, szokások és hiedelmek természetesen nagymértékben hozzájárultak a mesék által hordozott tudás megértéséhez. Miután a mesék elszakadtak ettől az autentikus értelmezési háttértől és a lejegyzett, írott mesék nem tudják átvenni a mesemondó szerepét, a mai mesehallgatók immár pusztán önmagukra támaszkodva járhatják végig a mesékben is felkínált beavatási utakat.” – írja Boldizsár Ildikó.

Sokunknak nehéz lenne olyan közösséget keresni, melynek tagjaival együtt kapcsolódhatunk a természethez a mindennapi élet tevékenységében keresztül – az európai emberek közül kevés szánt-vet, szüretel a kalendárium útmutatásainak megfelelően. De olyan közösségek már vannak, amelyek felismerik az ökológiai szemléletnek mint életstratégiának a jelentőségét, és ha akarjuk, megtanulhatjuk, melyik mozdulattal sértjük, melyikkel óvjuk a földanyát – gyermekeinknek is megmutathatjuk.

Talán csak fegyelem kérdése – legalábbis a kis herceg szerint.

SZAKIRODALOM

Bly, Robert: Vasjankó (Európa, 2000)

von Franz, Marie-Louise: Az árnyék és a gonosz a mesében (Európa, 1998)

von Franz, Marie-Louise: Női mesealakok (Európa, 1995)

Bruno Bettelheim: A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek – Gondolat, Bp, 1988.

Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes: Gyermeklélektan – Medicina, Bp, 1997.

Oborny Bea – Pásztor Erzsébet szerk.: Ökológia. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest, 2007.